

Handleiding Sovon Watervogel- en Slaapplaatstellingen

Centraal Bureau voor de Statistiek

COLOFON

Samenstelling: Menno Hornman, Fred Hustings, Kees Koffijberg & Olaf Klaassen

Redactie: Fred Hustings

Lay-out: John van Betteray

Foto's omslag: Menno Hornman & Peter Eekelder

Foto's binnenwerk: Menno Hornman & Hans Gebuis

Druk: Centraal Bureau voor de Statistiek

Eerste druk

© Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen, 2012

ISBN 978-90-72121-00-4

Gelieve als volgt te citeren:

Hornman M., Hustings F., Koffijberg K. & Klaassen O. 2012. Handleiding Sovon Watervogel- en slaapplaatstellingen. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

De watervogel- en slaapplaatstellingen worden georganiseerd in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) door Sovon in samenwerking met Rijkswaterstaat Waterdienst en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het wordt financieel mogelijk gemaakt door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (ELI). De gegevens worden in belangrijke mate verzameld door vrijwilligers; daarnaast worden gegevens beschikbaar gesteld door verschillende instanties en instituten.

Adres:

Sovon Vogelonderzoek Nederland, Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Bezoekadres: Natuurplaza (Mercator 3), Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen

Tel. 024-7410410

Email info@sovon.nl

Homepage www.sovon.nl

INHOUD

Dankwoord	2
Samenvatting	3
1. Inleiding en achtergrond	5
2. Opzet en organisatie tellingen	7
2.1. Opzet van de tellingen	7
2.2. Organisatie	8
2.3. Vaste telgebieden	8
2.4. Vaste teldata	10
2.5. Hoe kan ik meedoen	10
3. Uitvoering tellingen	12
3.1. Welke soorten	12
3.2. Soortherkenning	12
3.3. Tellen en schatten	13
3.4. Integrale gebiedstellingen	13
3.5. Hoogwatertellingen	15
3.6. Slaaplaatstellingen	16
4. Extra tellingen, nader onderzoek, documentatie en losse meldingen	17
4.1. Extra tellingen	17
4.2. Nader onderzoek	17
4.3. Documentatie dwaalgasten	18
4.4. Losse meldingen	18
5. Na het veldwerk	20
5.1. Online of op telformulier	20
5.2. Maandelijke tellingen en midwintertelling	20
5.3. Slaaplaatstellingen	21
5.4. Rapportage en gebruik gegevens	22
5.5. Stoppen met tellen	22
5.6. Meer weten	22
Literatuur	23

DANKWOORD

Dank gaat uit naar tellers, regiocoördinatoren en collega's die met opmerkingen en suggesties hebben bijgedragen aan het verbeteren van de bestaande handleidingen. Marc van Roomen had een grote inbreng bij vorige versies van de handleiding. De vormgeving van de nieuwe handleiding was in goede handen bij John van Betteray.

SAMENVATTING

Opzet en organisatie

Typen tellingen

Maandelijks telling in monitoringgebieden of op foerageergebieden van ganzen en zwanen. Midwintertelling half januari als aanvulling op maandelijks tellingen.

Slaaplaattellingen voor een selectie van soorten en gebieden.

Vaste telgebieden

Vaste gebiedsgrenzen aanhouden.

Bij ingrijpende gebiedsveranderingen (groot nieuw natuurgebied) contact opnemen met coördinator.

Vaste teldata

Maandelijks tellingen en midwintertelling altijd halverwege de maand (zaterdag dichtst bij de 15e van de maand).

In getijdengebieden soms afwijking van één week i.v.m. gunstiger tijdstip van hoogwater. Slaapplaatsen: tellingen tijdens piekvoorkomen van een soort(groep); meestal een week na de 15e van de maand.

Organisatie

Sovon in samenwerking met CBS en met diverse partners

Aansturing vrijwilligers via regiocoördinatoren en kantoor.

Meedoen

Kies voor maandelijks telling (meestal 6-8 keer per jaar), midwintertelling (1x per jaar) of slaaplaattelling (2-3 keer per jaar).

Enige ervaring met schatten van grote groepen wenselijk.

Beginnende vogelaar: leer van ervaren teller of vogelwerkgroep, of volg cursus.

Uitvoering

Welke soorten

Monitoringgebieden en midwintertelling: alle watervogels (incl. exoten) en set van 14 'extra soorten' die vaak in wetlands voorkomen.

Ganzen- en zwanentelling: alle ganzen, zwanen en Nijlgans (incl. overige exoten).

Slaapplaatsen: 19 soorten (zwanen, ganzen, Aalscholver, Grote Zilverreiger, Kraanvogel, steltlopers, sterns).

Telproblemen

Sommige soorten of kleden lastig te herkennen; altijd kritisch blijven.

Grote groepen schatten aan de hand van afgepaste subgroepjes.

Integrale gebiedstelling

Overdag vogels tellen met binding aan gebied. Min of meer vaste werkwijze en tijdsinspanning aanhouden.

In grote gebieden of bij grote aantallen: werken in teamverband.

Extra aandacht voor oevervegetaties.

Hoogwatertelling

Overdag tellen van zich op hoogwatervlucht-plaats (HVP) concentrerende vogels.

Begin uiterlijk één uur voor tijdstip hoogwater. Met het tij mee werken als er verschillende HVP's zijn.

Verplaatsingen in de gaten houden.

Indien nodig insteken in landschap maken, maar pas op voor verstoring

Slaaplaattelling

Slaapplaats lokaliseren door volgen van slaap-trek 1-2 uren voor zonsondergang.

In avond- of ochtendschemer tellen van aan- of uitvliegende vogels (ganzen in de ochtend!). Begin uiterlijk half uur voor zonsondergang (of zonsopkomst).

Tegenlicht in avond gunstig (vogels langer zichtbaar).

Avond: eerst de reeds verblijvende vogels tellen, daarna aankomende vogels.

Ochtend: eerst uitvliegende vogels tellen, daarna de nog aanwezige vogels.

Extra tellingen, nader onderzoek, documentatie en losse meldingen

Speciale tellingen op vrijwillige basis waardevol

Extra tellingen, buiten vaste teldata om, overdag of op slaapplaatsen (seizoenspatronen en maxima!).

Reproductiecijfers ganzen en zwanen (verklaring van trends!)

Sekse- en leeftijdsverschillen overige soorten (invloed klimaat!)

Kleuringen (trek en overleving!)

Zeetrekkingen (monitoring soorten van open zee!).

Documentatie en losse meldingen

Zeer zeldzame soorten (dwaalgasten) graag melden bij CDNA.

Losse meldingen van schaarse soorten via BSP-project van Sovon of via Waarneming.nl.

Na het veldwerk**Gegevens doorgeven**

Telresultaten graag online invoeren.

Als dit niet kan: via papieren formulier.

Slaapplaatsen eerste keer aanmelden.

Bij stoppen met tellingen graag zelf zoeken naar vervanger.

1. INLEIDING EN ACHTERGROND

Nederland is van bijzonder belang voor watervogels. De gunstige ligging aan belangrijke trekroutes, de aanwezigheid van grote wateren en het milde klimaat trekken grote aantallen doortrekkende, overwinterende en ruiende watervogels aan. Bij veel soorten gaat het om internationaal belangrijke aantallen. Ontwikkelingen in Nederland kunnen dan ook hun weerslag hebben op populaties uit een enorm gebied, in sommige gevallen zelfs op de wereldpopulatie (o.a. Kleine Zwaan, Kleine Rietgans, Kolgans, Brandgans, Kanoet, Grutto). Bepaalde soorten brengen de nacht door op gezamenlijke slaappleatsen, in soms zeer grote aantallen. De grote internationale verantwoordelijkheid voor het behoud en de bescherming van waterrijke gebieden en watervogels in Nederland is verankerd in tal van internationale verdragen en conventies.

Goed cijfermateriaal, waarmee de aantallen kunnen worden vastgesteld en gevolgd, vormt een belangrijke basis voor de bescherming van watervogels. De meetnetten Watervogels en Slaappleatsen maken deel uit van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), het stelsel van natuurmeetnetten van de overheid. Ze speelden onder andere een belangrijke rol bij het aanwijzen van Natura 2000-gebieden onder de Europese Vogelrichtlijn.

Door de tellingen volgens een vaste methode uit te voeren en te herhalen (monitoring), worden aantalsveranderingen vastgelegd en bijvoorbeeld negatieve ontwikkelingen vroegtijdig gesignaleerd. Hun opvallende voorkomen, hoge positie in de voedselketen en gevoeligheid voor milieuverontreiniging of veranderingen in voedselaanbod maakt watervogels bovendien goede indicatoren voor de kwaliteit van het leefmilieu.

Het tellen van watervogels is een aangename en leerzame bezigheid. Wie geniet niet van joelende Kleine Zwanen, rondvluchten van

Grutto's boven een slaappleats, Grote Zaagbekken in een wak of een tapijt van Scholeksters tijdens hoogwater? Door ze te tellen gaat de waarnemer beter opletten en verbanden ontdekken die voor anderen verborgen blijven. Het nuttige en aangename kunnen dus goed met elkaar worden gecombineerd.

Watervogeltellingen kennen een traditie die tientallen jaren teruggaat. Vanaf seizoen 1992/93 is de landelijke coördinatie ondergebracht bij Sovon. Sinds 2009/10 zijn tellingen op slaappleatsen daaraan toegevoegd. De doelstellingen luiden kort samengevat:

Het signaleren van aantalsontwikkelingen op landelijke schaal en binnen Zoete en Zoute Rijkswateren, Waddengebied, Natura 2000-gebieden en belangrijke foerageergebieden van ganzen en zwanen.

Het vaststellen van de populatieomvang van in Nederland verblijvende watervogels in januari, en van een aantal ganzensoorten in andere maanden.

Het vaststellen van de aantallen gezamenlijk overnachtende watervogels in Natura 2000-gebieden met een beschermd slaappleatsfunctie, en het opsporen van belangrijke slaappleatsen elders.

Het vaststellen van de populatieomvang van vier in Nederland doortrekkende soorten op basis van slaappleatsstellingen (Kraanvogel, Kemphaan, Reuzenster, Zwarte Stern).

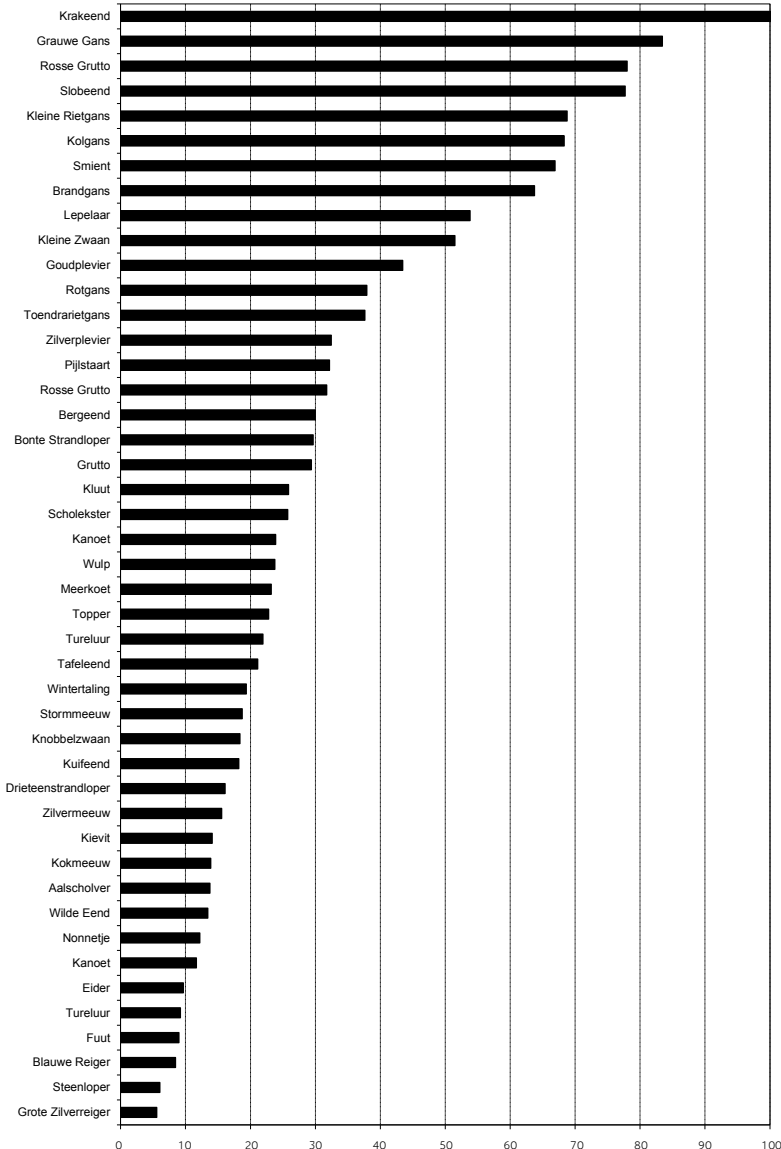
Sommige doelstellingen vloeien mede voort uit internationale afspraken of maken deel uit van internationale netwerken, zoals de betrokkenheid bij de midwintertelling en de internationale ganzentellingen onder de vlag van *Wetlands International*. In het Waddengebied zijn de tellingen onderdeel van het samenwerkingsverband TMAP met Denemarken en Duitsland.

Het belang van Nederland voor watervogels

Tijdens de midwintertelling half januari worden vrijwel alle belangrijke Europese wetlands onderzocht. Een fascinerend idee om te weten dat, terwijl je zelf op een druilerige dag door de telescoop eenden op een plas telt, er tegelijkertijd mensen in een zonovergoten Griekse delta of bitterkoude Noorse fjord met hetzelfde bezig zijn. Ook in delen van Afrika en Azië zijn dan tellers actief.

Iedere winter opnieuw wordt een indrukwekkende momentopname gemaakt van aantallen en verspreiding van watervogels, en dat al tientallen jaren lang. Watervogels behoren daarmee tot de best onderzochte vogelsoorten.

Het belang van Nederland als overwinteringsgebied van sommige watervogels wordt duidelijk wanneer de resultaten van recente midwintertellingen worden afgezet tegen de totale populatiegrootte van deze soorten (figuur 1).

Figuur 1. Aandeel van de flyway-populatie dat tijdens de midwintertelling in januari in Nederland verblijft (let wel: Nederland maakt qua oppervlakte slechts 1% van Noordwest-Europa uit).

2. OPZET EN ORGANISATIE TELLINGEN

2.1. Opzet van de tellingen

We onderscheiden drie typen telling: *maandelijks tellingen* (overdag; in monitoringgebieden of in foerageergebieden van ganzen en zwanen), de *midwintertelling* (overdag; eenmaal per jaar) en *slaapplaattellingen* (ochtend of avond; per soort 2-3 keer per jaar). Tabel 1 geeft een overzicht.

Maandelijks tellingen

Monitoringgebieden vormen de ruggengraat van de tellingen. Het gaat om veelal grotere wateren die gedurende het belangrijkste deel van het jaar maandelijks onderzocht worden (figuur 2). Hiertoe behoren alle in internationaal opzicht belangrijke gebieden, inclusief alle Rijkswateren en Natura 2000-gebieden. Alle watervogelsoorten worden hier geteld, plus een vaste groep van 'extra soorten' (zie 3.1). In aanvulling op de monitoringgebieden worden grote oppervlaktes agrarisch gebied onderzocht op alle ganzen, zwanen en de Nijlgans (eigenlijk een eend). De internationaal belangrijke foerageergebieden voor ganzen en zwanen -kortweg ganzengebieden- vormen daarbij de basis voor de landelijke monitoring. Al deze tellingen vinden in principe maandelijks plaats. Sommige gebieden worden gedurende het gehele jaar onderzocht (o.a. delen Wadden-, IJsselmeer- en Deltagebied), de meeste echter van september tot en met april (ganzen en zwanen september-maart). In gebieden waar

na maart nog grote aantallen Brandganzen verblijven, vindt ook een telling in april plaats. In mei worden in het Waddengebied Rotganzen geteld. Gebiedsdekkende (integrale) tellingen van alle watervogelsoorten worden in het Waddengebied vijfmaal per jaar uitgevoerd; alleen in steekproefgebieden hier wordt vaker geteld.

Midwintertelling

Tijdens de midwintertelling half januari worden niet alleen de monitoringgebieden geteld, maar ook zo veel mogelijk extra gebieden (figuur 2). Een speciaal onderdeel van de midwintertelling is de telling door professionals van zee-eenden en Eiders in de Noordzee-kustzone, Voordelta en Waddenzee. Al deze aanvullende gegevens zijn onontbeerlijk om de populatiegrootte en exacte verspreiding van veel soorten vast te stellen. De gegevens worden tevens gebruikt voor internationale monitoring (Wetlands International).

Slaapplaattellingen

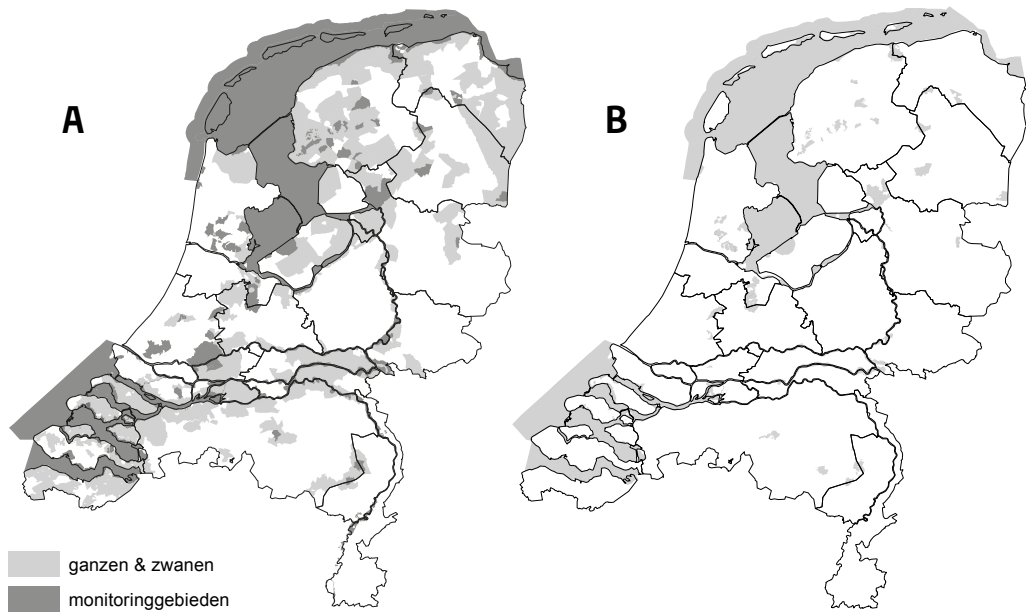
Tellingen op gemeenschappelijke slaapplaatsen richten zich met name op 56 Natura 2000-gebieden die een beschermde status hebben op grond van hun slaapplaatsfunctie (figuur 2). Binnen zo'n gebied zijn vaak verschillende slaapplaatsen aanwezig. Tellingen op belangrijke slaapplaatsen elders zijn eveneens gewenst. Het gaat om per

Tabel 1. Overzicht telprogramma.

deelproject	gebieden	frequentie	periode	soorten
maandelijks tellingen	Zoete Rijkswateren	maandelijks	sep apr/jaarrond	alle watervogels
	Zoute Rijkswateren			
	Waddenzee	5 tellingen/jaar ¹	gehele jaar	alle watervogels
	Zoute Delta	maandelijks	gehele jaar	alle watervogels
midwintertelling	Natura 2000-gebieden	maandelijks	sep apr	alle watervogels
	ganzengebieden	maandelijks	sep mrt ²	ganzen en zwanen
	alle watervogelgebieden	1 telling/jaar	januari	alle watervogels
slaapplaats-tellingen	zee en kustgebieden	1 telling/jaar	januari	zee eenden
	56 Natura 2000-gebieden landelijk	2-3 telling/jaar	tijdens piek	19 soorten
		2-3 telling/jaar	tijdens piek	4 soorten

¹ daarnaast 1 2 steekproeftellingen per maand in vaste gebieden gedurende het hele jaar; integrale tellingen hele Waddenzee in de maanden september, november, januari en mei, naast een per seizoen wisselende maand.

² daarnaast Brand- en Rotgans in april en Rotgans in mei (in voor die soorten relevante gebieden).

Figuur 2. Overzicht van gebieden die geteld worden binnen (A) de maandelijkse tellingen van alle watervogelsoorten, maandelijkse tellingen van ganzen en zwanen, (B) slaapplaatstellingen in Natura 2000-gebieden.

gebied verschillende soorten (in totaal 19) en om de maxima vast te stellen zijn voor elke soort(groep) 2-3 tellingen per jaar nodig.

2.2. Organisatie

De meetnetten vormen een samenwerkingsverband tussen Rijkswaterstaat Waterdienst, CBS en Sovon. Binnen deze samenwerking verzorgt Sovon de landelijke coördinatie, terwijl CBS garant staat voor kwaliteitsbewaking en statistische analyse, waaronder indexberekening. Het wordt financieel mogelijk gemaakt door het Ministerie van ELI.

De meetnetten Watervogels en Slaapplaatsen vormen de voortzetting van allerlei (regionale) inspanningen die vaak nog steeds bestaan. De gegevens worden bijeengebracht door tenminste 1500 waarnemers, vooral vrijwilligers (al dan niet onder de vlag van een vogelwerkgroep), maar ook medewerkers van terreinbeherende instanties of overheden.

Bij de aansturing van tellers en het verzorgen van contacten tussen de regio en het Sovonkantoor vormen regiocoördinatoren een onmisbare schakel. Er zijn aparte regionale coördinatoren voor de maandelijkse tellingen, de midwintertelling en de slaapplaatstellingen (zie www.sovon.nl).

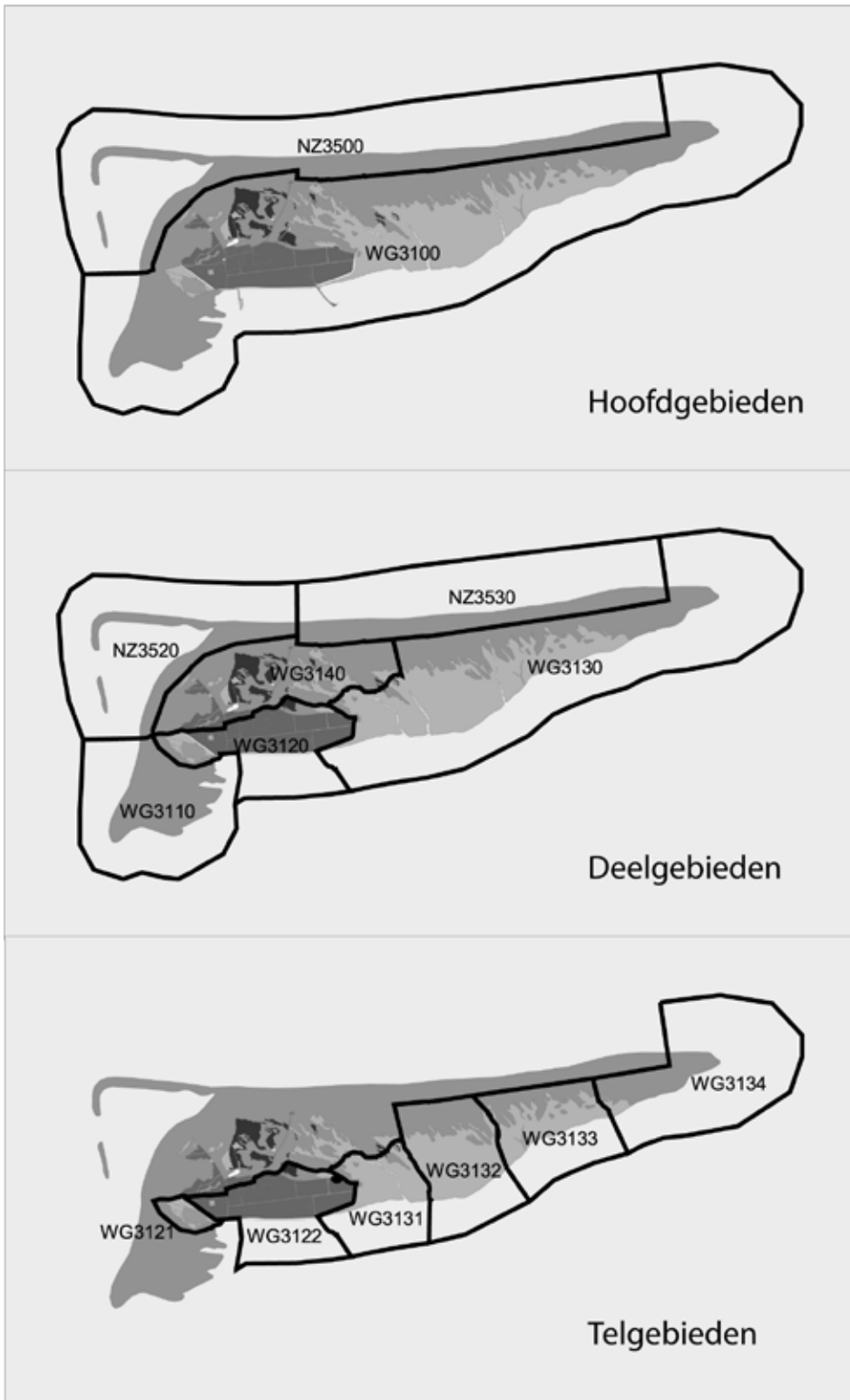
De communicatie rond de tellingen verloopt grotendeels digitaal. Deelnemers ontvangen kort vóór de nieuwe telling een nieuwsbrief per mail en meer dan 85% van de tellers vult de resultaten online in. Desgewenst worden nieuwsbrieven en telformulieren per post opgestuurd. De telformulieren kunnen gratis via het antwoordnummer van Sovon worden ingezonden.

2.3. Vaste telgebieden

Monitoringgebieden en midwintertelling

Het nauwkeurig vaststellen van aantallen is gebaat bij vaste en niet te grote onderzoeksgebieden. De gehanteerde gebiedsindeling is hiërarchisch van opzet, waarbij verschillende telgebieden samen een deelgebied vormen, en een aantal deelgebieden samen weer een hoofdgebied (figuur 3). Op die manier blijft ook in veel gebieden een analyse mogelijk met oudere gegevens, die vaak in grotere eenheden werden verzameld.

Het is van het grootste belang om de vaste gebiedsgrenzen aan te houden. Wordt een deel van het telgebied volledig ongeschikt voor watervogels, bijvoorbeeld door huizenbouw, dan dient de teller de gegevens toch onder de code van het oude gebied in te sturen; het

Figuur 3. Indeling van een hoofdgebied in deelgebieden en telgebieden.

volgebouwde gedeelte hoeft dan uiteraard niet meer te worden bezocht. Geef wel de verandering door.

Heel soms is het wenselijk om de gebiedsindeling te veranderen, bijvoorbeeld wanneer een nieuw watervogelgebied ontstaat door natuurontwikkeling. Als het om kleine veranderingen gaat, worden de gegevens binnen de oude gebiedsindeling ingestuurd. Wanneer het om grote veranderingen gaat, kan een verfijning van de gebiedsindeling nodig zijn. Neem dan contact op met Sovon!

Slaapplaatstellingen

De reeds bekende slaapplaatsen binnen de Natura 2000-gebieden zijn aangemaakt als telgebied op de online invoer, aangevuld met potentiële locaties. Binnen de 56 Natura 2000-gebieden met een beschermd slaapplaatsfunctie zijn vaak meerdere slaapplaatsen aanwezig, waarbij onderscheid gemaakt kan worden tussen hoofdslaapplaatsen en kleinere (of onregelmatig bezette) slaapplaatsen. Eventuele ontbrekende locaties kunnen door de waarnemer worden toegevoegd (zie 5.3). Buiten de 56 Natura 2000-gebieden kunnen waarnemers naar eigen inzicht slaapplaatsen aanmaken, van alle gemeenschappelijk slapende soorten.

2.4. Vaste teldata

We werken met voorgeschreven teldata om de kans op dubbeltelling (of het dubbel missen) van vogels zo klein mogelijk te houden. Probeer bij verhindering tijdig een vervanger te regelen, bij voorkeur iemand die al eens is mee geweest en het telgebied kent. Laat het anders tijdig aan de regiocoördinator weten zodat deze voor vervanging kan zorgen. De precieze teldata worden vermeld in de nieuwsbrieven, in Sovon-Nieuws en op www.sovon.nl.

De volgende richtlijnen gelden:

- De teldata van de watervogeltellingen vallen in eerste instantie op de zaterdagen het dichtst bij de 15e van de maand.
- Hoewel de zaterdag de voorkeur heeft, mag worden uitgeweken naar de vrijdag ervoor of de zondag dan wel maandag erna. In gebieden met veel vogelverplaatsingen, zoals getijdengebieden, waar verschillende telploegen actief zijn, moet echter zo veel mogelijk op dezelfde dag geteld worden.
- In getijdengebieden is het tijdstip van

hoogwater bepalend voor het welslagen van de telling. Afwijkende teldata van één week in verband met een gunstiger hoogwatertijdstip komen regelmatig voor.

- Voor de slaapplaatstellingen gelden aparte data per soort(groep); zie www.sovon.nl. Er geldt een periode van twee weken rond de voorkeursdatum waarbinnen de tellingen kunnen worden uitgevoerd (dus inclusief drie weekenden). Omdat de datum van de slaapplaatstellingen steeds een week na de watervogeltellingen ligt (m.u.v. steltlopers en sterns), geeft dit de waarnemer de gelegenheid de slaapplaatstelling te combineren met de watervogeltelling. Door de lange telperiode is het ook mogelijk om meerdere slaapplaatsen te tellen. Aanvullende tellingen op individuele slaapplaatsen kunnen naar eigen inzicht worden uitgevoerd.

2.5. Hoe kan ik meedoen

Wie mee wil doen met de watervogel- of slaapplaatstellingen, kan het beste contact opnemen met de regiocoördinator van de eigen regio (zie www.sovon.nl of vraag informatie via het kantooradres).

Deelname is voor iedereen mogelijk die de gangbare Nederlandse watervogelsoorten kent. In gebieden waar grote aantallen watervogels voorkomen, is enige ervaring met het schatten van groepen wenselijk.

Maak bij de tellingen overdag een keuze tussen één maal per jaar in januari tellen (midwintertelling) of gedurende een aantal maanden tellen (ganzen en zwanen, of alle soorten).

Afhankelijk van het aantal telgebieden bedraagt de tijdsbesteding per telling enkele uren tot een groot deel van de (midden in de winter korte!) dag.

Maak bij slaapplaatstellingen een keuze voor een gebied. Tellingen binnen de 56 Natura 2000-gebieden hebben de voorkeur.

De tijdsbesteding bij slaapplaatstellingen bedraagt maximaal 1,5 uur per telling. Het lokaliseren van een onbekende slaapplaats kan enkele avonden vergen.

Voor beginnende vogelaars is contact opnemen met de plaatselijke vogelwerkgroep vaak een goede start. Veel vogelwerkgroepen doen mee met tellingen, en meegaan met ervaren tellers is de meest geschikte wijze om vogelsoorten, telgebieden en het tellen

zelf te leren. Sommige vogelwerkgroepen organiseren ook cursussen. Daarnaast is het ook gezellig en motiverend om te tellen met meerdere personen en de resultaten onderling

te vergelijken. Kijk op www.sovon.nl voor adressen van vogelwerkgroepen. Hier is ook meer informatie te vinden over de cursus watervogels tellen.

3. UITVOERING TELLINGEN

Afhankelijk van het landschap, de vogelsoorten en het doel dat voor ogen staat, worden watervogels geteld tijdens een integrale gebiedstelling, op een hoogwatervluchtplaats (alleen getijdengebieden) of op een slaapplaats.

3.1. Welke soorten

Monitoringgebieden en midwintertelling

De volgende soorten en soortgroepen worden altijd geteld: zwanen, ganzen, eenden, duikers, aalscholvers, reigers, ooievaars, ibissen, Lepelaar, flamingo's, futen, kraanvogels, rallen, bleshoenders, steltlopers, meeuwen en sterns. Ook alle exoten onder de watervogels worden geteld! Ze vormen tegenwoordig een niet meer weg te denken onderdeel van de avifauna. Of ze een bedreiging vormen voor de inheemse vogels, is verre van duidelijk. Hoe dan ook is het belangrijk om hun aantallen en verspreiding te monitoren. Voor de duidelijkheid: het gaat om vrij levende en vrij vliegende vogels, en niet om dieren binnen de omheining van een park of op het erf van een boerderij. Brandganzen die in een park broeden maar vrij rondvliegen en elders overwinteren, worden dus meegeteld.

Voorts worden bepaalde (min of meer) aan water of wetlands gebonden soorten consequent meegeteld. Het gaat om 14 soorten waaronder verschillende roofvogels (Zeearend, Bruine en Blauwe Kiekendief, Ruigpootbuiser, Visarend, Smelleken, Slechtvalk), Velduil, IJsvogel en enkele zangvogels (Strandleeuwerik, Grote Gele Kwikstaart, Frater, IJsgors, Sneeuwgorst). De vastgestelde aantallen van deze 'extra soorten' vormen een steekproef waarmee aantallen en verspreiding gevolgd worden.

Eventuele broedvogels worden meegeteld, maar dan uitsluitend de zichtbare aantallen tijdens de telling (en dus niet de aantallen die bijv. op grond van een broedvogelinventarisatie aanwezig blijken te zijn). Er wordt geen speciale moeite gedaan (insteek op kwelder) om de broedende aantallen beter te kunnen vaststellen. De werkwijze binnen en buiten het broedseizoen moet dus dezelfde zijn.

Ganzen- en zwanentellingen

In de ganzengebieden worden alle soorten ganzen en zwanen geteld, evenals de Nijlgans (eigenlijk een eend). Ook hier alle exoten tellen!

Slaapplaatsstellingen

In Natura 2000-gebieden met een slaapplaatsfunctie worden in totaal 19 soorten gevolgd: Grote Zilverreiger, Kleine en Wilde Zwaan, Taigarietgans, Toendrarietgans, Kleine Rietgans, Grauwe Gans, Dwerggans, Kolgans, Brandgans, Rotgans, Aalscholver, Kraanvogel, Scholekster, Kempshaan, Grutto, Wulp, Reuzenster en Zwarte Stern. Per gebied zijn overigens meestal slechts enkele soorten te verwachten, afhankelijk ook van het seizoen. Ook buiten de Natura 2000-gebieden geldt deze lijst van soorten, waarbij vooral informatie gewenst is van slaapplaatsen met hoge (belangrijke) aantallen.

Daarnaast worden landelijke simultaantellingen georganiseerd van andere gemeenschappelijk slapende soorten, ook niet-watervogels zoals Blauwe Kiekendief, Halsbandparkiet of Ransuil. Deze blijven hier buiten beschouwing. Om welke soorten het gaat, wordt aan het begin van het telseizoen aangekondigd via nieuwsbrieven en www.sovon.nl. In totaal zijn er zo'n 80 soorten die gezamenlijk overnachten. Sovon verzamelt hiervan losse slaapplaatsstellingen.

3.2. Soortherkenning

Wanneer de waarneemomstandigheden niet al te ongunstig zijn, levert soortdeterminatie voor de ervaren vogelaar doorgaans weinig problemen op. Toch zijn makkelijk herkenbare soorten als Wilde/Kleine Zwaan, verschillende soorten 'grijze ganzen' en Grote/Kleine Mantelmeeuw op grote afstand soms lastig te determineren. Visdief en Noordse Stern zijn zelfs berucht. Over de (tegenwoordig zeer schaarse) Taigarietgans deden tot voor kort verwarrende verhalen de ronde, waardoor Toendrarietganzen (veel talrijker) soms verkeerd gedetermineerd werden. Voorts zijn bij bepaalde soorten mannetjes in prachtkleed eenvoudig te determineren, maar geldt dit niet voor vrouwtjes of ruiende mannetjes (Krakeend/Wilde Eend, Zomertaling/Wintertaling). Bij enkele steltlopers zijn vogels in winterkleed en/of juveniel kleed lastiger te determineren dan in broedkleed (Krombekstrandloper/Bonte Strandloper) en bij grote meeuwen zorgen de onvolwassen vogels voor problemen (Zilvermeeuw/Kleine Mantelmeeuw). Het onderscheiden van verschillende soorten

steltlopers in gemengde groepen op grote afstand is eveneens geen sinecure!

Wees altijd kritisch en maak gebruik van goede determinatiegidsen (bijv. Svensson et al. 2010). Veel informatie is ook op internet te vinden, bijv. via Waarneming.nl (foto's en verwijzingen naar determinatiesites op forum) of Sovon.nl (minder bekende exoten, Toendra- en Taigarietgans).

Bij slaapplaatstellingen is het vanwege de lichtomstandigheden niet altijd mogelijk om onderscheid te maken tussen verschillende ganzen, met name Kolgans en Toendra-/Taigarietgans. Soms is het mogelijk de verhouding tussen de soorten te bepalen voordat de vogels uitvliegen. Bij een heel goede gebiedskennis is het mogelijk een grove schatting te geven op basis van tellingen in de foerageergebieden rondom de slaapplaats. Geef dit altijd aan bij het insturen van de gegevens.

3.3. Tellen en schatten

De nauwkeurigheid van telresultaten hangt af van factoren als vogelgedrag en weersomstandigheden, maar evenzeer van de vaardigheid en ervaring van de teller. Kleine groepjes zijn nauwkeurig te tellen. Wanneer het gaat om honderden vogels, wordt dit lastig en bij vele duizenden is het tellen pittig tot problematisch, afhankelijk van vogelsoort, terrein, afstand en lichtval. Het lastigst zijn hoogwatertellingen en tellingen op grote slaapplaatsen.

Zelfs onder identieke waarneemomstandigheden zullen verschillende waarnemers bij grote groepen tot afwijkende uitkomsten komen. Onderzoek toont aan dat tellers de neiging hebben om groepen tot enige honderden vogels licht te overschatten, maar grotere groepen (duizenden) vrijwel altijd onderschatten. De verschillen tussen tellers onderling zijn aanzienlijk. De een schat aantallen consequent te laag of te hoog in, de ander zit goed bij kleine groepen maar slaat de plank mis bij grote groepen. De onvermijdelijke problemen van het tellen van grote groepen moeten echter niet worden overdreven. Op de schaal waarop de tellingen plaatsvinden, en met de beoogde doelen voor ogen, zijn telproblemen niet onoverkomelijk.

Het laat onverlet dat ook schattingen zo goed mogelijk moeten plaatsvinden. Probeer bij grote groepen zo veel mogelijk met afgepaste teleenheden te werken (zie figuur 4) en tel

eventueel ter controle een tweede maal (hou het gemiddelde van beide uitkomsten aan). Wanneer zich de mogelijkheid aandient om in een lastige telsituatie het aantal vogels te controleren (compacte en daardoor moeilijk te tellen groep steltlopers vliegt op), moet deze kans worden aangegrepen.

3.4. Integrale gebiedstellingen

De maandelijkse tellingen, de midwintertelling en de ganzen- en zwanentellingen vinden plaats door integrale gebiedstellingen. Daarbij is het nodig om het hele telgebied intensief te doorkruisen (zonder delen twee keer te tellen), zodat de resultaten een goede benadering zijn van het totale aantal watervogels in een telgebied. Kies de route zodanig dat alle geschikte biotopen afgezocht worden; vergeet daarbij niet de gebieden te bezoeken die soms wel, soms niet aantrekkelijk zijn voor watervogels.

Specifieke richtlijnen:

- Overdag tellen; het is de bedoeling om de aantallen en verspreiding van watervogels vast te stellen zoals die overdag is (veelal op de voedselgronden, maar niet altijd). Een vuistregel voor de (echte) wintermaanden is om niet voor 10:00 te starten en niet langer dan tot 16:00 door te gaan. Slaapplaatstellingen vallen hier dus buiten.
- Binnen telgebied tellen; alleen vogels binnen de grens van het telgebied worden genoteerd.
- Binding met het telgebied; alleen vogels tellen die een binding vertonen met het telgebied. Overvliegende (of slaaptrekkende) vogels die van buiten het telgebied komen en er niet zullen neerstrijken, worden niet meegeteld. Boven het telgebied rondvliegende en foeragerende sterns, of een naar prooi speurende kiekendief, natuurlijk wél meetellen.
- Vaste telinspanning; probeer de tijdsbesteding per telling vergelijkbaar te houden. Het heeft voor monitoring weinig zin om bij de ene telling in een enkel uurtje het hele gebied in razende vaart af te raffelen, en de volgende keer vele uren te besteden aan het te voet aflopen van alle sloten. De tijdsbesteding uiteraard wel aanpassen aan het aantal vogels: als het gebied tjokvol watervogels zit, kost de telling meer tijd dan wanneer het heel rustig is.

Figuur 4. Het tellen van grote groepen. Een wolk Grutto's komt invallen. Ze moeten in korte tijd worden geteld, want wanneer ze in de vegetatie duiken, zijn ze amper meer te zien. Snel wordt een groep van 50 vogels uitgeteld; vervolgens worden eenheden van 50 afgepast op de rest van de groep. Hierbij wordt rekening gehouden met de dichtheid aan vogels binnen de groep (in de figuur verbeeld door grotere en kleinere cirkel). Deze groep blijkt dan uit zo'n 500 vogels te bestaan.

- Vervoermiddel; naar eigen keuze. Fietsen en lopen maakt het mogelijk om een gebied nauwgezet te onderzoeken (en is milieuvriendelijk), maar tellen vanuit een auto kan nodig zijn in grote gebieden, bij slecht weer en bij sommige verstoring-gevoelige soorten (ganzen, zwanen).
- Werken in teamverband; in vogelrijke gebieden is het werken in teamverband veruit te prefereren boven individueel te werk gaan. Stem de teldatum en het tijdstip van tellen op elkaar af, en overleg achteraf of de resultaten zijn beïnvloed door bijv. massale vogelverplaatsingen.
- Optisch materiaal; een goede verrekijker (bij voorkeur vergroting 8–10x) is essentieel. Een telescoop (vergroting 20x of meer) op statief is vaak onmisbaar.
- Voorkom verstoring; dit kan zorgen voor hergroepering van vogels binnen een gebied of verplaatsing naar andere of minder overzichtelijke gebieden. Dubbeltellingen of juist het missen van groepen kunnen het gevolg zijn. Probeer daarom te anticiperen op mogelijke verstoring en vermijd in ieder geval om zelf voor verstoring te zorgen (te dicht naderen, hard klappen met autodeur).
- Speciale aandacht is nodig bij soorten die graag in oevervegetaties verblijven, zoals enkele zwemeenden (o.a. Wintertaling) en steltlopers (o.a. Watersnip). Zoek oevervegetaties nauwkeurig met kijker of telescoop af. Sommige soorten zijn door een obscure levenswijze vrijwel niet te tellen (Waterral) of alleen steekproefsgewijs bij intensief struinen (Bokje). De werkelijk aanwezige aantallen worden sterk onderschat.
- Overdag synchroon foeragerende (duiken- de) zaagbekken of Aalscholvers zijn soms lastig te tellen. Wacht bij een grote groep zo mogelijk totdat de duikactiviteit afneemt.

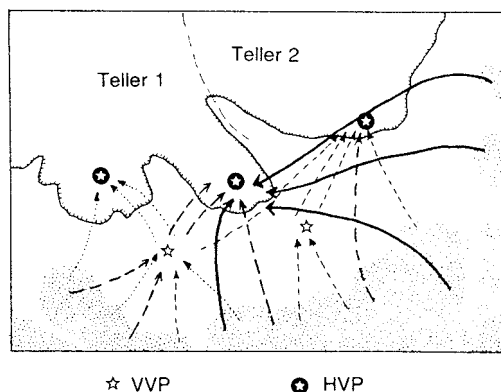
3.5. Hoogwatertellingen

In getijdengebieden profiteert de teller van het specifieke gedrag van verschillende watervogelsoorten (vooral steltlopers) om zich tijdens hoogwater te concentreren op droog blijvende plekken. Door zulke hoogwatervluchtplaatsen (HVP's) te tellen, kunnen alle aanwezige vogels worden vastgesteld. Uiteraard is de methode alleen toepasbaar bij soorten die zich nadrukkelijk op HVP's verzamelen. Daarom worden in de telgebieden waar HVP's liggen ook de overige aanwezige watervogels geteld. Binnendijks gelegen gebieden, meestal de eerste polder achter de zeedijk, worden eveneens meegeteld. Vooral bij stormvloed verplaatsen veel vogels zich vanaf de buitendijkse gebieden naar de graslanden of akkers binnendijks.

Het gedrag van watervogels bij opkomend water is vaak stereotiep. Naarmate het water stijgt, gaan sommige soorten naar voorverzamelplaatsen terwijl andere opschuiven langs de waterlijn. Wanneer het water verder stijgt, begint de echte trek naar de HVP. De aankomst aldaar is vaak massaal. Op de HVP wordt de periode van hoogwater veelal doorgebracht met het verenkleed en rusten; sommige soorten blijven echter foerageren. Wanneer het water begint te zakken, loopt een deel van de vogels met de waterlijn mee terwijl anderen op de HVP blijven en pas weggaan wanneer de voedselgebieden over grote oppervlaktes droogvallen (figuur 5).

Specifieke richtlijnen:

- Het exacte tijdstip van hoogwater verschilt van plaats tot plaats (kijk in krant of op www.watersportmanak.nl of www.getij.nl).

- De teller moet ruim vóór het tijdstip van hoogwater aanwezig zijn in het telgebied. Start uiterlijk één uur vóór hoogwater, liefst een uur eerder.
- Werk 'met het getij mee' als een telgebied meerdere HVP's bevat. Dus vanaf het punt waar het hoogwatertijdstip het eerste valt, richting deelgebieden waar dit later plaatsvindt. Op die manier wordt de optimale periode van hoogwater zo goed mogelijk benut.
- In sommige gebieden, speciaal langs de Fries-Groningse kust, blijven forse aantallen watervogels op grote afstand van de zeedijk. Maak dan op regelmatige afstanden insteken, en volg daarbij indien mogelijk de bestaande dammen en dergelijke. Probeer verstoring zo veel mogelijk te voorkomen.
- Maak bij werken in groepsverband goede afspraken over de te tellen trajecten.
- Telescoop is onontbeerlijk.

3.6. Slaapplaatstellingen

Sommige soorten overnachten op gemeenschappelijke slaappleatsen. Dat kan variëren van enkele Reuzensterns bijeen tot een verzameling van tienduizenden Kolganzen. Het gaat veelal om vogels uit een groot gebied – een straal van tientallen kilometers is niet uitzonderlijk – die dezelfde slaappleats benutten.

Het gedrag op slaappleatsen is stereotiep. In de avond vertrekken vogels gaandeweg van de foerageerplek naar de slaappleats, soms via een voorverzamelplaats. Hoe dichter tegen zonsondergang aan, hoe rechtlijniger de slaapvlucht en hoe massaler ook de aankomst op de slaappleats. Het vertrek 's ochtends vindt doorgaans in korte tijd plaats. Wanneer

Figuur 5. Een HVP-telling is spectaculair maar gecompliceerd. Sommige watervogels vliegen bij opkomend water direct naar de HVP, andere gaan eerst naar een voorverzamelplaats (VVP). Tot overmaat van ramp vliegen er ook nog eens verschillende soorten door elkaar heen. Teller 1 en teller 2 schrijven uitsluitend de vogels op die binnen het eigen telgebied neerstrijken. Ze noteren het wanneer een groep door verstoring naar het gebied van de buurman vliegt, onder vermelding van soort, aantal, tijdstip en vliegrichting. Na afloop van de telling wordt de groep bij de nabespreking tot het ene dan wel andere gebied gerekend.

het best geteld kan worden, verschilt per soort en locatie. Over het algemeen verdient tellen in de avond de voorkeur. Het voordeel is, dat er dan nog kan worden ingespeeld op een veranderde situatie.

Specifieke richtlijnen:

- Slaapplaats lokaliseren door gerichte vliegbewegingen (slaaptrekkers) te volgen gedurende 1-2 uren voor zonsondergang. Het loont de moeite om te wachten bij foeragerende vogels waarvan bekend is dat ze gezamenlijk overnachten.
- Locatie slaapplaats is vaak jarenlang dezelfde; kennis van het gebied en de terreinkarakteristieken van slaapplaatsen strekt tot voordeel.
- Pas op met voorverzamelplaatsen: de vogels vertrekken soms kort voor zonsondergang alsnog naar de echte slaapplaats.
- Beste moment van tellen is bij de meeste soorten 's avonds, maar bij ganzen (arriveren nog in het donker) in de ochtend.
- Kies locatie met goed zicht op de slaapplaats; tegenlicht is bij avondtellingen prettig (vogels langer zichtbaar).
- Vogels arriveren bij helder weer gemiddeld later dan bij donker weer.
- Start avondtelling uiterlijk een half uur vóór zonsondergang en ga door tot drie kwartier ná zonsondergang.
- Stel 's avonds het aantal reeds aanwezige vogels vast; tel vervolgens de aanvliegende groepen. Tel in de ochtend de uitvliegende groepen en vervolgens het aantal nog aanwezige vogels.
- Tel op grote slaapplaatsen idealiter met twee of meer personen, waarbij ieder een richting voor zijn rekening neemt.

4. EXTRA TELLINGEN, NADER ONDERZOEK, DOCUMENTATIE EN LOSSE MELDINGEN

Tellingen in het kader van de meetnetten Watervogels en Slaapplaatsen resulteren niet alleen in positieve waarnemingen (soort aanwezig en geteld), maar ook in nulwaarnemingen (soort met zekerheid niet aanwezig). Deze laatste categorie is van groot belang bij bijvoorbeeld het bepalen van trends!

Extra tellingen, uitgevoerd volgens dezelfde systematiek als de voorgeschreven tellingen, zijn welkom en waardevol. Ook andere vormen van tellingen of onderzoek dragen bij aan een beter begrip van aantallen en trends. Voorts willen we een lans breken voor goede documentatie van waargenomen dwaalgasten, en voor het niet laten versloffen van losse waarnemingen.

4.1. Extra tellingen

Extra tellingen overdag

Wanneer u één of meer telgebieden vaker wilt tellen dan alleen op de voorgeschreven data, valt dat natuurlijk toe te juichen. Op deze manier wordt immers meer informatie verzameld over bijvoorbeeld het seizoenspatroon van de verschillende soorten. Ook ontstaat meer inzicht in de piekaantallen die een gebied aandoen. Deze gegevens worden niet in de jaarlijkse rapportage verwerkt, maar zijn wel belangrijk voor andere analyses. Extra tellingen worden op de gebruikelijke manier ingevoerd (zie hfst. 5). Voorwaarde is natuurlijk dat de telling met dezelfde werkwijze plaatsvindt als op de voorgeschreven data.

Extra tellingen slaapplaatsen

Omdat de slaapplaatstellingen gericht zijn op het vaststellen van seizoensmaxima per gebied, zijn extra tellingen vaak goed bruikbaar. De simultane teldata zijn gepland tijdens het piekvoorkomen van een soort(groep) in ons land, maar niet elk seizoen is gelijk. Grote aantallen vogels op slaapplaatsen buiten de geplande teldata zijn dan ook zeker welkom. Frequente tellingen op dezelfde slaapplaats, volgehouden gedurende langere tijd, geven inzicht in seizoenspatronen en zijn bruikbaar bij trendberekeningen. Ook tellingen op slaapplaatsen van soorten die niet tot de 19 Natura 2000-soorten behoren zijn welkom. Deze tellingen worden op dezelfde manier ingevoerd als de overige slaapplaatstellingen (zie hfst. 5).

4.2. Nader onderzoek

Reproductiecijfers van ganzen en zwanen

Ganzen en zwanen die succesvol gebroed hebben, blijven in de winter als familie bij elkaar. De eerstejaars vogels zijn meestal goed te onderscheiden van hun ouders. De kenmerken staan in goede determinatieboeken zoals de ANWB-Vogelgids (Svensson *et al.* 2010). Inzicht in het aandeel eerstejaars vogels en de grootte van de families vormt een belangrijke extra informatiebron voor het begrijpen van waargenomen aantalsontwikkelingen. Zo valt de recente afname van Kleine Zwaan en Rotgans samen met afgenomen broedsucces. De gegevens zijn het best vast te stellen in de periode oktober tot en met januari, voordat familieverbanden in de loop van de winter minder duidelijk worden en de jongen naar het volwassen kleeid ruïen en dan minder goed te herkennen zijn. De waarnemingen kunnen ook buiten de maandelijks telling om worden verricht (vaak zelfs beter, vanwege de extra tijd die het kost om jonge en oude vogels te tellen).

Wie een groep ganzen of zwanen langer bekijkt, ziet al snel dat zo'n groep uit meerdere sociale verbanden bestaat (families met jongen, paren zonder jongen, solitaire dieren). Die familieverbanden, gecombineerd met de kleedkenmerken, vormen de basis voor een steekproef. Bij groepen kleiner dan 500 individuen is het meestal het beste alle vogels uit te splitsen naar eerstejaars en adult (tiksteller!). In grotere groepen worden meerdere steekproeven genomen (let op: aan de rand en in de kop van de groep lopen vaak relatief veel families met jongen), die vervolgens worden opgeteld.

Geoefende waarnemers turven ook het aantal jongen per succesvol paar. Let daarbij vooral op de gedragingen van de volwassen vogels (wakend mannetje, dreigen tegen andere paren). Noteer naast datum, gebied en soort de totale groepsgrootte, de grootte van de getelde steekproef, het aantal eerstejaars, (eventueel) de grootte van de afzonderlijke families (10x 1 jong, 8x 2 jongen, etc.) en het terreintype (grasland, akker met oogstresten, kwelder, etc.).

Meer informatie, incl. een excelfile om gegevens in te voeren, is te verkrijgen bij Kees

Koffijberg (email: kees.koffijberg@sovon.nl).

Sekse- en leeftijdsverschillen bij overige soorten

Bij eenden zijn (volwassen) mannetjes in de wintermaanden goed te onderscheiden van vogels in vrouwelijk klee (vrouwjes, soms ook onvolwassen mannetjes). Het is bekend dat mannelijke en vrouwelijke vogels vaak een deels ander overwinteringsgebied aanhouden, waarbij de mannetjes doorgaans het meest noordelijk overwinteren. Door klimaatverandering kan hierin verandering komen. Voorts blijken bij sommige soorten de mannetjes een iets andere habitatvoorkeur te hebben dan de vrouwjes en/of onvolwassen dieren. Dit alles kan worden onderzocht door het systematisch noteren van de aantallen per sekse.

Hetzelfde is van toepassing op meeuwen. Onvolwassen vogels (variërend van eerste winter bij de kleinere soorten tot eerste drie winters bij de grote soorten) zijn bij observatie op niet te grote afstand goed te onderscheiden van volwassen vogels. Ook hier geldt dat jonge en oude vogels er verschillende overwinteringsgebieden (en soms ook habitats) op na kunnen houden. Dit inzichtelijk maken, evenals de veranderingen die zich hierin voordoen, is nuttig.

Zulke gegevens worden momenteel nog niet landelijk ingezameld (kunnen overigens wel worden ingevoerd op www.waarneming.nl), maar het ligt in de verwachting dat dit in de nabije toekomst wel het geval zal zijn.

Kleurringen

Vooral bij ganzen en zwanen bestaat er een grote kans een gekleurde vogel tegen het lijf te lopen (meestal halsbanden, soms alleen pootringen). Voer de waarneming in op www.geese.org (alwaar ook informatie over hoe af te lezen) of kijk op www.cr-birding.org voor het adres van de projectcoördinator. Probeer niet alleen kleur en code van de ring vast te stellen, maar stuur ook informatie mee over groepsgrootte, terreintype en vooral het eventuele aantal jongen dat de vogel bij zich had.

Gekleurde Scholeksters vormen onderdeel van langlopend Nederlands populatie-onderzoek naar deze in aantal afnemende steltloper. Afgelezen codes kunnen worden ingevoerd op www.wadertrack.nl.

Voorts zijn er nog tal van andere kleuringsprojecten. Een volledig overzicht van projecten

en adressen is te vinden op www.cr-birding.org. Gegevens kunnen het beste rechtstreeks naar de daar vermelde contactadressen worden gestuurd.

Zeetrektingen

Verschillende soorten watervogels zijn moeilijk te monitoren. Denk bijvoorbeeld aan Roodkeelduiker en Dwergmeeuw, die veelal ver weg op zee verblijven of ons land heel gepiekt passeren. Zeetrektingen, uitgevoerd vanaf een vast punt, worden ingezet om ook van deze soorten tijdreeksen te verkrijgen. Daarbij wordt aangesloten op de omvangrijke database van de Nederlandse Zeevogelgroep/Club van Zeetrekters (NZG/CvZ). Kijk daartoe op de website van de groep (www.zeevogelgroep.nl) of op de website van Kees Camphuysen (home.planet.nl/~camphuys/NZGCvZ.html). De gegevens kunnen worden ingevoerd op www.trektellen.nl, waarvan de database tegenwoordig een geheel vormt met die van de NZG/CvZ.

4.3. Documentatie dwaalgasten

De waarneming van een zeer zeldzame soort (dwaalgast) is een dikke krent in de pap van een telling. Indien de waarnemer voor 100% zeker is van correcte determinatie, kan de waarneming worden doorgegeven via de online invoer of het papieren formulier. Sovon doet echter verder niets met zulke waarnemingen.

Waarnemingen van dwaalgasten (Siberische Taling, Grote Grijs Snip enz.) worden immers ingezameld en beoordeeld door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA). Waarnemingen kunnen worden ingevuld onder dutchbirding.nl/CDNA (waar ook de complete soortenlijst te vinden is) of op speciale formulieren (adres CDNA in Dutch Birding en Limosa). Het staat waarnemers uiteraard vrij om hun waarnemingen al dan niet naar de CDNA door te sturen. Omwille van goede documentatie raadt Sovon het echter ten zeerste aan om dit wèl te doen.

4.4. Losse meldingen

Schaarse soorten

Waarnemingen van schaarse watervogelsoorten tijdens de tellingen worden net als van de gewonere soorten verwerkt. Het is zinvol om ook losse waarnemingen buiten de tellingen om door te geven. Voorbeelden zijn Sneeuwvangs, Dwergvangs, Witbuikrotvangs,

Krooneend, Witoogend, IJsdruiker, Bokje, Poelruiter, Zwartkopmeeuw en Reuzenstern. Maar ook van soorten als Velduil, IJsvogel en Sneeuwgors zijn losse waarnemingen welkom. Hierdoor krijgen we een beter beeld van verspreiding en aantallen van deze schaarse soorten, en veranderingen daarin.

Waarnemingen kunnen worden doorgegeven via het Bijzondere Soorten Project niet-broedvogels (BSP) van Sovon (zie www.sovon.nl). Gegevens die reeds zijn ingevoerd op Waarneming.nl worden samengevoegd met die van het BSP bij het opstellen van overzichten. Vogelaars die daar bezwaar tegen hebben, kunnen dat aangeven (zie www.waarneming.nl).

Overige waarnemingen

Onder tellingen verstaan we in deze handleiding alleen de tellingen uitgevoerd binnen het kader van de meetnetten Watervogels en Slaapplaatsen. Alle overige waarnemingen beschouwen we hier als losse meldingen, ook wanneer het bijvoorbeeld gaat om een incidentele telling van Smienten in een polder. Hoewel zulke tellingen niet binnen het concept van de meetnetten passen, kunnen ze zeker de moeite waard zijn om te worden doorgegeven. Extra tellingen kunnen via het online systeem worden ingevoerd. Dit kan ook via Waarneming.nl of Telmee.nl, maar daarmee kan niet belangrijke informatie uit de kopgegevens worden doorgegeven.

5. NA HET VELDWERK

5.1. Online of op telformulier

Wanneer een telgebied of slaappleats is onderzocht, stuur de resultaten dan altijd door, ook wanneer geen enkele watervogel is gezien ('nultelling'). Ook dit laatste is namelijk belangrijke informatie. Misschien zaten er enkele jaren geleden talloze watervogels! De gegevens worden bij voorkeur online ingevoerd via het invoerportaal op www.sovon.nl. Gebruik daarvoor uw waarnemerscode en het wachtwoord. Is online invoer niet mogelijk, dan worden de gegevens ingevuld op een formulier, te verkrijgen op het Sovon-kantoor. Slaappleatstellingen kunnen alleen online worden ingevoerd, waarbij de regionale coördinator behulpzaam kan zijn.

5.2. Maandelijks tellingen en midwintertelling

De volgende rubrieken dienen te worden ingevuld.

Waarnemer

Vul de eigen gegevens in of - wanneer geteld is in groepsverband - die van de contactpersoon die de telformulieren instuurt. Vaste tellers hebben een Sovon-waarnemerscode (vier letters en twee cijfers). Vul de code uitsluitend in als deze bekend is (niet zelf verzinnen!). De eigen code staat o.a. ook op de wikkel van Sovon-Nieuws. Adreswijzigingen kunnen online worden doorgegeven of opgestuurd naar het kantooradres. Vul eventuele medetellers in onder Opmerkingen (zie aldaar).

Telgebied

De telgebiedscode (twee letters en vier cijfers) staat op de van Sovon ontvangen telgebiedskaart en is ook online in te zien bij de gegevens van het telgebied. Bij online invoer is de code al aanwezig; op het papieren formulier kan hij onder de betreffende rubriek worden ingevuld. Vermeld ook de naam van het telgebied, als controle op type- of schrijffouten.

Teldatum

Volledig invullen, inclusief jaar (voorbeeld 17-01-2013). Tevens begintijd en eindtijd invullen (vanaf het moment dat de telling in het telgebied een aanvang neemt; eindigend wanneer het hele telgebied is afgewerkt).

Telmethode

Invullen op welke wijze geteld is (hoe de afstand naar het telgebied is overbrugd valt hier uiteraard buiten). Wie een plas vanuit de auto telt vult in: Auto. Wie met de auto naar een plas rijdt en telt door er een rondje omheen te lopen vult in: Te voet. Een combinatie van verschillende methoden is eveneens mogelijk (bijv. met de fiets en af en toe insteken makend in het landschap: vul in Te voet & Fiets).

Soorten geteld

Het is noodzakelijk om helder te maken welke soorten wel en niet geteld zijn. In de meeste gevallen zal dit zijn: Alle watervogels en extra soorten (als de extra soorten niet zijn geteld, kruis dan aan: Alleen watervogels). Als het formulier wordt gebruikt om een ganzen- en zwanentelling in te sturen, kruis dan het hokje aan: Alleen ganzen/zwanen.

Telomstandigheden

Waren de omstandigheden om te tellen gunstig/normaal of ongunstig? In het laatste geval ook de reden geven (opkomende mist, onbereikbaarheid door overstroming, verstoring door laagvliegend vliegtuig). Gebruik indien nodig de ruimte onder Opmerkingen. Let wel: het gaat om de omstandigheden die van invloed waren op de telresultaten, en niet of de omstandigheden voor de watervogels zelf gunstig of ongunstig waren!

Volledigheid van telling

Geef aan of de telling volledig was of niet. In het laatste geval aangeven in welke mate (bijv. oostelijke helft telgebied niet bezocht). Indien het hele telgebied niet is geteld, moet toch het formulier worden ingestuurd. Anders kan niet worden achterhaald of er geen watervogels zaten dan wel dat er niet geteld is. Dit laatste kan worden aangegeven door het hokje aan te kruisen: Niet geteld. Als er wel geteld is maar er geen onderzoekssoorten zaten ('nultelling'), wordt dit aangegeven door aankruisen van het hokje: Geteld, geen vogels.

Waterstand

Geef aan of de waterstand in het telgebied normaal was dan wel uitzonderlijk hoog (bijv. zeer hoge vloed in getijdengebied,

overstroming langs rivieren, uitzonderlijke plas-dras situatie op graslanden of akkers) of uitzonderlijk laag. Maak bij uitzonderlijke gevallen een opmerking in de beschikbare ruimte.

Sneeuw

Geef aan of er sneeuwbedekking in het telgebied was en zo ja, of deze plaatselijk was (sneeuwdek niet gesloten) of overal (gesloten sneeuwdek).

Ijs

Geef aan of er ijsbedekking in het telgebied was en zo ja, of deze plaatselijk was (sommige wateren bevroren, andere niet) of overal (alle wateren bevroren, nergens wakken te bekennen).

Invullen van aantallen per soort

Vul per soort de aanwezige aantallen in. Vul geen overtrekkende vogels in of vogels die buiten het telgebied verbleven. Vogels die laag rondvliegen en waarschijnlijk binnen het telgebied gaan neerstrijken, uiteraard wel noteren (laagvliegende meeuwen boven een vijver). Indien onverhoopt een soort wel aanwezig was maar niet geteld is, vul dan een plus (+) in. We gaan ervan uit dat wanneer de rubriek Alle watervogelsoorten en extra soorten is aangekruist, het ontbreken van een getal achter een vogelsoort betekent dat deze ontbrak in het telgebied ('nultelling'). Zeldzame, niet-voorgedrukte of op het scherm aanwezige watervogelsoorten kunnen worden toegevoegd (bijschrijven op formulier of online via keuzemenu onderaan). Bij de extra soorten worden alleen gegevens ingezameld van de voorgedrukte soorten; hier dus geen bijschrijfsoorten toevoegen. Bij de online invoer vindt op de achtergrond een controle plaats van de ingevoerde gegevens. Bij opmerkelijke soorten of aantallen wordt om bevestiging gevraagd.

Intekenen

Bij ganzen en zwanen, maar in principe ook bij andere watervogels, is het zinvol om groepen in te tekenen op een kaart van het telgebied. Online kan dit worden gedaan door onder de kopgegevens te klikken op Zet stippen. Vul per soort het aantal in nadat de stip op de juiste plek is gezet. Maak na het opslaan een volgende plek aan of keer terug naar het hoofdmenu, eventueel na het invullen van

'restgetallen' (vogels die niet zijn ingetekend). Zie verder de instructies bij de webinvoer.

Opmerkingen

Vul hier aanvullende informatie in zoals:

- Namen en adressen medetellers: geef niet alleen de naam maar ook het adres van de medeteller door, anders kan deze geen projectverslag ontvangen! Vul indien bekend de waarnemerscode in.
- Telomstandigheden, volledigheid telling, waterstand: desgewenst extra informatie toevoegen.
- Opmerkelijke waarnemingen; soms worden watervogels gezien op locaties waar ze zelden voorkomen, in aantallen die ongewoon zijn of op een ongebruikelijke datum. Een groep van 21 Eiders in Limburg is opmerkelijk, net als een Grutto midden in de winter op een Waddeneiland. Maak een korte notitie, zodat duidelijk is dat de teller zich van het bijzondere karakter van de waarneming bewust was en er geen sprake is van een schrijf- of invoerfout.

5.3. Slaapplaatstellingen

Specifiek voor het doorgeven van slaapplaats-tellingen geldt:

Slaapplaats melden

Een nieuwe slaapplaats wordt eenmalig aangemeld via het invoerscherm op Slaapplaats melden. Gevraagd wordt de begrenzing van het gebied. Probeer het gebied zo groot mogelijk te begrenzen maar houd ook logische natuurlijke grenzen aan (grote plas, eendenkooi, hele uiterwaard). Ga uit van een gebied dat door één waarnemer kan worden overzien. Groter mag ook, als er meerdere waarnemers zijn die de telling gezamenlijk uitvoeren. De grenzen kunnen digitaal worden getekend door te klikken op de hoekpunten van het gebied. Geef daarna het gebied een gangbare naam en geef de soorten op die van de slaapplaats gebruik maken. Onder Gebiedsinstellingen kunnen ook later nog soorten worden toegevoegd (of verwijderd).

Het is ook mogelijk om losse tellingen door te geven van reeds bestaande slaapplaatsen. Dit gebeurt ook via Slaapplaats melden.

Invoeren tellingen

Invoer van tellingen en correctie van eerdere tellingen vindt plaats via het invoerscherm op Mijn slaapplaatsen. Vul eerst de kopgegevens

in (datum, tijd etc.) en kies vervolgens hoe de gegevens in te voeren: per stip (heeft voorkeur vanwege exacte locaties) of alleen de totaalaantallen. Mochten de vogels een keer net buiten de slaappleats overnachten, dan hoeft niet meteen de telgebiedsgrens aangepast te worden. De stip kan namelijk ook buiten het telgebied worden geplaatst.

Vacante gebieden

Op deze pagina is per soort te zien wat er al geteld wordt en waar we nog waarnemers zoeken. Zoom in op de gewenste regio.

Resultaten

Eigen en landelijke resultaten zijn te bekijken onder Resultaten.

De overige in te vullen gegevens spreken voor zich of overlappen met de hierboven genoemde instructies (5.2).

5.4. Rapportage en gebruik gegevens

De eerste indrukken van de resultaten zijn te lezen in projectnieuwsbrieven. Tellers krijgen ze opgestuurd via de mail (geef wijzigingen in mailadres door!) of desgewenst in papieren vorm (neem contact op met kantoor). Door tegen een gering bedrag lid te worden van de vereniging Sovon, ontvangt u tevens Sovon-Nieuws, waarin ook veel informatie over andere projecten te vinden is (kijk op www.sovon.nl). De uiteindelijke verslaglegging met de definitieve cijfers verschijnt in seizoensrapporten. Ze worden gestuurd naar de betrokken tellers, maar ook naar verschillende ministeries, beschermingsinstanties, terreinbeheerders en onderzoeksinstellingen.

Het opgebouwde databestand leent zich natuurlijk voor veel meer bewerkingen. Derden die gebruik willen maken van de gegevens in de databank, worden verzocht contact op te nemen met de landelijk coördinator. Wordt om gegevens van afzonderlijke telgebieden gevraagd, dan zal Sovon in overleg met de betrokken tellers nagegaan in hoeverre deze gegevens eventueel kunnen worden doorgegeven.

5.5. Stoppen met tellen

Als de teller van plan is te stoppen, wordt het zeer op prijs gesteld indien dit vroegtijdig wordt doorgegeven aan de regiocoördinator (of online, voor slaappleatsen), zodat een

vervanger kan worden geregeld. Het mooist is het uiteraard als de teller zelf een vervanger vindt en opleidt. Door samen op pad te gaan, kan de vervanger het telgebied of de slaappleats in detail leren kennen en indien nodig de fijne kneepjes van het tellen onder de knie krijgen.

5.6. Meer weten

Landelijke coördinatie

Het meetnet Watervogels wordt op het Sovon-kantoor gecoördineerd door Menno Hornman (email: menno.hornman@sovon.nl) die voor algemene projectvragen aanspreekpunt is. Specifiek voor ganzen en zwanen is dat Kees Koffijberg (kees.koffijberg@sovon.nl). Vragen en opmerkingen over praktische zaken rond de tellingen (formulieren, nieuwsbrieven etc.) worden behandeld door Michel Klemann (michel.klemann@sovon.nl). Algemeen coördinator van het meetnet Slaappleatsen is Olaf Klaassen (olaf.klaassen@sovon.nl).

Algemene informatie over het watervogelproject, inclusief gegevens over soorten en gebieden, is te vinden op www.sovon.nl. Daar zijn ook links naar andere organisaties, instituten, vogelwerkgroepen en soortspecialisten.

Weersgegevens

Goede weersvoorspellingen zijn te vinden op www.knmi.nl (de site van het KNMI) en www.weeronline.nl, actuele radarbeelden van neerslag via www.buienradar.nl. Tijden van eb en vloed zijn opvraagbaar via www.watersportalmanak.nl of www.getij.nl. Hier is ook informatie te vinden over de actuele waterstanden (zowel kust als rivierengebied).

NEM

De watervogeltellingen worden uitgevoerd in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring van de Nederlandse overheid. Gegevens over de watervogeltellingen en informatie over vele andere tellingen en natuurmeetnetten is onder andere te vinden op www.netwerkecologischemonitoring.nl.

Cursus

Sovon heeft een cursus ontwikkeld om het tellen van watervogels onder de knie te krijgen. Informeer bij een lokale Vogelwerkgroep of de cursus daar gegeven wordt. Bent u lid van een Vogelwerkgroep en weet u dat er bij u behoefte bestaat aan deze cursus, neem dan contact op met het Sovon-kantoor.

LITERATUUR

- VAN DEN BREMER L., KLAASSEN O. & VAN ROOMEN M. 2008. Slaapplaatsen van vogels: toekomstig verspreidings- en monitoringonderzoek. SOVON-informatierapport 2008/05. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- DELANY S., SCOTT D., DODMAN T. & STROUD D. (Eds.) 2009. An Atlas of Waders Populations in Africa and Western Eurasia. Wetlands International, Wageningen.
- HUSTINGS M.F.H., KWAK R.G.M., OPDAM P.F.M. & REIJNEN M.J.S.M. 1985. Vogelinventarisatie (Natuurbeheer in Nederland, 3). Pudoc/Vogelbescherming, Wageningen/Zeist.
- KOFFIJBERG K., VOSLAMBER B. & VAN WINDEN E. 1997. Ganzen en zwanen in Nederland: overzicht van pleisterplaatsen in de periode 1985-94. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KOFFIJBERG K., VAN ROOMEN M., W.J., BERREVOETS C. & NOORDHUIS R. 2000. Tellen van watervogels in Nederland: verdere ontwikkelingen en integratie vanaf 2000. SOVON-onderzoeksrapport 2000/05. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN ROOMEN M., VAN TURNHOUT C., NIENHUIS J., WILLEMS F. & VAN WINDEN E. 2002. Monitoring van watervogels als niet-broedvogel in de Nederlandse Waddenzee: evaluatie huidige opzet en voorstellen voor de toekomst. SOVON-onderzoeksrapport 2002/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- VAN ROOMEN M., HUSTINGS F. & KOFFIJBERG K. 2003. Handleiding monitoringproject watervogels. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- ROSE P.M. & SCOTT D.A. 1997. Waterfowl population estimates (second edition). Wetlands International Publ. 44. Wageningen.
- SOVON & CBS. 2005. Trends van vogels in het Nederlandse Natura 2000 netwerk. SOVON-informatierapport 2005/09. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- SVENSSON L., GRANT P.J., MULLARNY K. & ZETTERSTRÖM D. 2010. ANWB Vogelgids van Europa. Tirion, Baarn. Geheel herziene uitgave.
- WETLANDS INTERNATIONAL 2006. Waterbird Population Estimates, 4rd edition. Wetlands International, Wageningen.

Bijlage 1. Begrippenlijst

1%-drempel/1%-norm 1% van de internationale populatiegrootte (totaal aantal individuen) van een watervogelsoort. Het gaat dan meestal om de biogeografische populatie of de *flyway*-populatie. Soms ook om een ondersoort.

African Eurasian Waterbird Agreement (AEWA)

Internationale conventie ter bescherming van trekkende watervogels in Europa, Eurazië en Afrika: <http://www.unep-aewa.org/home/index.htm>

BSP-nb Bijzondere Soorten Project niet-broedvogels, een door SOVON georganiseerd project waarbij losse meldingen van schaarse trekvogels en wintergasten worden ingezameld.

CDNA Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna, beoordeelt en archiveert waarnemingen van dwaalgasten.

Eutrofiëring door water- en bodemverontreiniging optredende voedselverrijking van water, veelal leidend tot algenbloei, troebel water en afsterven van waterplanten.

Exoot soort waarvan alle in Nederland voorkomende exemplaren of hun voorouders oorspronkelijk uit gevangenschap afkomstig zijn. Ze worden alleen meegeteld indien ze vrij kunnen rondvliegen en niet overduidelijk in een park of op een boeren erf thuishoren.

Flyway-populatie deel van de wereldpopulatie van een soort die van eenzelfde trekroute gebruik maakt, bijv. langs de Oost-Atlantische kusten van West-Europa.

Ganzengebieden gebieden die zo mogelijk maandelijks worden geteld op ganzen en zwanen, en waarop de berekende aantalsveranderingen en seizoenspatronen bij deze soorten zijn gebaseerd. Het betreft gebieden die internationaal belangrijke aantallen herbergen.

Hoofdgebied teleenheid bestaande uit meerdere deelgebieden (doorgaans logische landschappelijke eenheid vormend).

HVP hoogwatervluchtplaats; deel van een getijdengebied waar zich tijdens hoogwater watervogels verzamelen die van hun foerageerplekken verdreven zijn. Vaak gaat het om kwelders of zandplaten, regelmatig ook om binnendijks gelegen polders.

Integrale telling telling waarbij het hele gebied systematisch wordt onderzocht op (in dit geval) watervogels. Hiertoe worden alle gebiedsdelen bezocht waar watervogels voorkomen, ook die waar ze wel eens ontbreken.

Midwintertelling watervogeltelling in januari, internationaal gecoördineerd door *Wetlands International*.

Monitoring (bij vogels) herhaalde telling volgens een gelijkblijvende methode, waardoor ver-

anderingen in aantal en eventueel verspreiding worden vastgelegd.

Monitoringgebieden gebieden die zo mogelijk maandelijks (september t/m april of juli t/m juni) worden geteld op alle watervogelsoorten, en waarop de berekende aantalsveranderingen en seizoenspatronen zijn gebaseerd (uitzondering: ganzen en zwanen). Het betreft alle rijkswatersystemen en Natura 2000-gebieden die van belang zijn voor watervogels.

Natura 2000-gebied gebied van internationaal belang voor vogels, deel uitmakend van een internationaal netwerk van bijzondere gebieden

NEM Netwerk Ecologische Monitoring, een door de Nederlandse overheid georganiseerde en gefinancierde afstemming van natuurmeetnetten op de informatiebehoefte van de rijksoverheid: www.netwerkecologischemonitoring.nl

Nultelling telling waarbij van de te onderzoeken soorten geen enkel exemplaar is vastgesteld. Het is van het grootste belang om toch een formulier in te vullen en op te sturen. Anders is het achteraf niet meer mogelijk om vast te stellen of het gebied is onderzocht (aantal vogels: 0) of niet is onderzocht (aantal: onbekend).

Rijkswateren wateren die onder het beheer van de landelijke overheid vallen.

Simultaantelling telling waarbij een groot gebied op dezelfde dag of in hetzelfde weekend wordt onderzocht. Het gelijktijdig tellen is een noodzaak bij vogelsoorten die erg mobiel zijn, zoals watervogels. Voorbeeld: midwintertelling (vindt in geheel Europa plaats in hetzelfde weekend).

Slaapplaats een vaste locatie waar vogels uit de omgeving zich concentreren om gezamenlijk te slapen.

Slaaptrek gerichte, dagelijkse vliegbewegingen van foerageerplekken naar slaapplaatsen.

VVP voorverzamelplaats; gebied waar zich vogels tijdelijk verzamelen alvorens door te vliegen naar een hoogwatervluchtplaats (HVP) of slaapplaats.

Winterseizoen ook wel winterhalfjaar, meestal oktober (september) t/m maart (april).

Zoete Rijkswateren IJsselmeer, Markermeer, Randmeren, Rijn(takken), Maas en Beneden Rivierengebied.

Zoute Delta Westerschelde, Oosterschelde, Grevelingen, Veerse Meer en Voordelta.

Wetlandsconventie ook wel Ramsarconventie; de Conventie ter bescherming van Wetlands van internationaal belang: www.ramsar.org

Sovon watervogel- en slaapplaatstellingen

Nederland geniet internationale faam vanwege de grote aantallen watervogels die er overwinteren of doortrekken. Bepaalde soorten gebruiken gezamenlijke slaappleatsen in soms grote aantallen. Dit alles schept bijzondere verplichtingen ten aanzien van het behoud van deze soorten en de inrichting en het beheer van hun voedsel-, rust- en overnachtingsgebieden. Mede om deze redenen worden in ons land al tientallen jaren tellingen uitgevoerd, voornamelijk door vrijwilligers maar op essentiële wijze bijgestaan door professionals van overheden en terreinbeherende instanties.

Deze handleiding is samengesteld in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), het stelsel van natuurmeetnetten van de rijksoverheid en provincies. Bij de uitvoering van de landelijke vogelmeetnetten werkt Sovon samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek en Rijkswaterstaat Waterdienst. Het wordt financieel mogelijk gemaakt door bijdragen van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

Sovon Vogelonderzoek Nederland

Postbus 6521
6503 GA Nijmegen
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen

T (024) 7 410 410

E info@sovon.nl
I www.sovon.nl

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Rijkswaterstaat
Ministerie van Infrastructuur en Milieu

